

Metoda Kokole

Muzikološki inštitut, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
 Institute of Musicology, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts

Glasbenoteoretični in pedagoški priročniki iz »dolgega« 18. stoletja na Slovenskem

Music Textbooks and Instruction Manuals of the 'Long' Eighteenth Century in Slovenia

Prejeto: 2. maj 2011
 Sprejeto: 6. maj 2011

Received: 2nd May 2011
 Accepted: 6th May 2011

Ključne besede: spisi o glasbi, slovenske knjižnice in arhivi, 1650–1800, glasbeni priročniki, rokopisni učbeniki

Keywords: writings about music, Slovenian libraries and archives, 1650–1800, manuals, manuscript instructional works

IZVLEČEK

ABSTRACT

V slovenskih glasbenih knjižnicah in arhivih se je v okviru potekajočega raziskovalnega projekta doslej našlo 25 tiskanih del o glasbi, pet rokopisnih priročnikov ter številni fragmenti glasbene teorije in praktičnih vaj iz časa med 1650 in 1800. Tiski so bili sistemizirani v tri večje skupine: teoretsko spekulativna in splošno enciklopedična dela o raznih aspektih glasbe, učni priročniki, kot so dela o kontrapunktu in drugih skladateljskih tehnikah skupaj z napotki za izvajanje, ter nazadnje učbeniki koralnega petja in praktični napotki za petje ali igro na razne inštrumente, kot so glasbila s tipkami, violina in flavta.

In Slovenian libraries and archives 25 titles of printed works on music dating from around 1650 to 1800 as well as five manuscript manuals and numerous manuscript fragments of music theory or exercises were found during a still current project. The prints were classified in three broad groups: speculative theoretical literature and general encyclopaedic works on various aspects of music; textbooks of various kinds on music, manuals on counterpoint and guides to compositional technique and performance; and finally practical manuals, comprising plainchant manuals and methods of singing or instruction on different instruments, especially keyboard, violin and flute.

Pridobivanje glasbenega znanja v preteklosti in njegovo preučevanje

Kako se je glasba v preteklih obdobjih poučevala in kako se je glasbeno znanje v najširšem pomenu pridobivalo, sta vprašanji, s katerimi se v današnjem času sooča vrsta humanističnih in nekaj naravoslovnih disciplin. Zaradi sorazmerno dobro ohranjenega in obsežnega gradiva od začetka 19. stoletja dalje je bil ta del zgodovine glasbenega poučevanja in učenja tudi sorazmerno dobro ali vsaj bolje obdelan. Za razliko pa odgovori za zgodnejša obdobja niso tako jasni in predvsem raznorodne vsebine, povezane s fenomenom osvajanja specifičnega znanja, še niso bile deležne sistematične obravnave.

V osnovnih muzikoloških raziskavah zgodovine glasbene umetnosti je ostalo ugotavljanje glasbene »pismenosti«, njene razširjenosti in samih načinov pridobivanja specifičnega glasbenega znanja doslej obrobne pomena, zaradi česar so odgovore na taka vprašanja prinašale bolj stranske ugotovitve drugih ved, na primer filozofsko-matematičnih, pa literarnih, socioloških itd. Pomanjkanje izkazuje tudi svetovna muzikološka enciklopedična in leksikografska literatura, v kateri ne najdemo na primer gesla o glasbenih priročnikih, kaj šele kako sistemizacijo. Še najbližje ustrezni sistemizaciji je geslo o »teoriji in teoretikih« v *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*,¹ ki pa kljub podani definiciji vsebine pojma, ki pravzaprav zaobjema tako rekoč vsa področja sistematične in historične muzikologije, ne nudi odgovorov na kompleksen fenomen glasbene pedagogike v preteklih obdobjih. Prvi tak poskus je opravila šele interdisciplinarna skupina raziskovalcev najzgodnejših obdobj zahodnoevropskih kulturnih tradicij, ki je prvič poskusila soočiti rezultate posameznih usmerjenih raziskav, na enem mestu predstaviti vrsto raznolikih metod ter možnih vsebin preučevanja in jih povezati z oceno splošnega stanja raziskav in vedenja o glasbeni vzgoji do okoli 1650.²

Uredniki so v svojem uvodu, ki prinaša poskus sistemizacije obravnavane tematike, izluščili pet ključnih parametrov za preučevanje pridobivanja glasbenega znanja, ki jih hkrati predlagajo kot osnovo in možne modele strategij nadaljnjih študij, ne samo za obravnavani najstarejši čas, temveč tudi za poznejša obdobja, na primer za še »nesistemizirano« med 17. in 18. stoletjem, torej za čas, ki ga za omejen geografski prostor obravnava tudi pričujoči prispevek.

Kot prvo in najočitnejše je izpostavljeno ugotavljanje metod poučevanja glasbe, torej tega, kar danes pojmuje kot bistvo pedagogike. Kakšen je bil torej način poučevanja posameznih učiteljev, koliko je bilo odstopanj oz. raznolikosti od osnovnih splošno sprejetih norm in katere so te sploh bile. Na drugo mesto je postavljeno vprašanje repertoarja, torej kaj se je učenec učil. Ta del je seveda nujno povezan tako s takratno splošno glasbeno prakso kot tudi s procesi pridobivanja znanja na drugih področjih, torej s splošnimi pedagoškimi principi obravnavanega časa. V okviru tega parametra je treba obravnavati

¹ Claude V. Palisca in Ian D. Bent, »Theory, Theorists,« v: *Grove Music Online*, obiskano 28. aprila 2011, <http://www.oxford-musiconline.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/subscriber/article/grove/music/44944>. Gl. zlasti pogl. 2, »Definitions.« Gre za poskus vse zajemajoče definicije sicer izjemno širokega in bogatega koncepta »teorije« glasbe.

² Russel E. Murray Jr., Susan Forscher Weiss, in Cynthia J. Cyrus, ur., *Music Education in the Middle Ages and the Renaissance* (Bloomington: Indiana University Press, 2010).

pedagoške priročnike in druga učna in vadbena gradiva. Kot tretji parameter uredniki navajajo vprašanje identitete. Kdo so bili učitelji in kdo učenci? Tovrstne raziskave so nujno tudi sociološke, saj je potrebno razumeti kontekst socialnega statusa in družbene vloge tako podajalcev znanja kot tudi receptorjev ter v okviru tega ločiti potrebe in možnosti pripadnikov obeh spolov. Četrta smer razmišljanja je prostorska in časovna, torej kje in kdaj se je glasba poučevala. Poleg tradicionalne povezave s posameznimi ustanovami današnje raziskave nujno obsegajo tudi implikacije družbenega statusa in spola v okviru takratnega kulturnega prostora. Zadnje vprašanje, ki se postavlja v okviru teh najširših parametrov obravnave, pa je smisel glasbene vzgoje. Zakaj se je glasba poučevala, kakšna je bila motivacija tako učiteljev kot tudi učencev, kakšne so bile druge potrebe takratne družbe, kakšno kulturno veljavo je imelo glasbeno znanje?

Zagotovo bi tudi k preučevanju tako imenovanega »dolgega« 18. stoletja lahko pristopili na podoben način, z ugotavljanjem zgoraj navedenih parametrov. Da pa lahko take parametre sploh opredelimo, je potrebno najprej zbrati, urediti in sistemizirati dejstva. V prvi vrsti bi bilo potrebno zbrati vsakovrstne tiskane in rokopisne spise o glasbi, kar za 17. in tudi za 18. stoletje za razliko od veliko boljše raziskanega obdobja renesanse – po eni strani zaradi sicer manj raziskanega 17. stoletja ali pa tudi zaradi večjega števila razpoložljivih drugorazrednih dokumentov predvsem iz 18. stoletja – še ni bilo narejeno. Bolje so obdelana samo posamezna področja oz. posamični predvsem bolj znani tiskani glasbeni priročniki, kot je na primer violinska šola Leopolda Mozarta ali Quantzov priročnik za flautiste, da omenim samo dva, ki sta se ohranila tudi v Sloveniji in bosta obravnavana v nadaljevanju.

Prav zato je tudi vsebina pričujočega članka, ki se nanaša na doslej večinoma neznano ali slabo znano gradivo, nujno nedokončnega in preglednega značaja z vrsto pomislekov in predpostavk, ki se bodo morda pozneje lahko izkazale tudi za napačne in jih bodo bodoče študije korigirale. Tudi potencialnih nahajališč takih del po Sloveniji je še veliko. Začnimo torej pri ugotavljanju stanja in poskusom sistemizacije tega, kar imamo trenutno na voljo, gradiva, ki bi ga lahko umestili v predlagani drugi parameter raziskav pridobivanja glasbenega znanja.

Stanje na Slovenskem

Tudi raziskave glasbenega šolstva oz. pridobivanja glasbene izobrazbe na geografskem prostoru današnje Slovenije, kot že rečeno, ne odstopajo od stanja širših zgoraj navedenih raziskav. Bolje je obdelano in vsaj pregledno raziskano glasbeno šolstvo od 19. stoletja dalje,³ nekaj več je znanega tudi o glasbenem pouku v protestantskih šolah in pridobivanju glasbenega znanja proti koncu 16. stoletja,⁴ a večinoma natančnejše stanje

³ Cvetko Budkovič, *Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem*, zv. 1, *Od začetka 19. stoletja do nastanka konservatorija* (Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1992).

⁴ Vlado Schmidt, *Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952); Tadej Vidmar, »Obena deshela, ne meisto ne gmaina, ne mogo pres schul' – Usoda protestantskih deželnih šol v Ljubljani, Celovcu in Gradcu,« *Šolska kronika* 9 (33), št. 1 (2000), 9–27; Metoda Kokole, »*Musical essercitio* ali kako in kje so se glasbeno izobraževali domači protestantje,« v: *Vera in hotenja: študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, ur. Sašo Jerše (Ljubljana: Slovenska Matica, 2009), 162–183.

virov ni sistemizirano in znano. Sistematično gradiva in načine njegovega preučevanja je treba šele predlagati in nato raziskave posameznih segmentov tudi izpeljati. Šele tedaj bo možno podati bolj ali manj zanesljivo sliko.

Korak naprej proti temu cilju predstavljajo trenutno potekajoče raziskave v okviru temeljnega raziskovalnega projekta Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije z naslovom *Didaktični priročniki in glasbena vzgoja v 18. stoletju* (J6-2199; 2009–2012). Namen raziskave je ugotavljanje stanja virov in preučitev več med seboj povezanih vidikov pridobivanja glasbenega znanja na Slovenskem v »dolgem« 18. stoletju. Vključeni so namreč tudi dokumenti iz druge polovice 17. stoletja, saj so se predvidoma uporabljali tudi ali celo predvsem v 18. stoletju, ali pa so bistveno vplivali na obliko in vsebino priročnikov, ki so bili razširjeni v naslednjem stoletju. Po eni strani bo končni rezultat poskus rekonstrukcije mreže glasbenopedagoških središč v različnih domačih okoljih, kot so bile na primer škofijske, župnijske, samostanske ali druge šolske ustanove, po drugi strani pa bo morda zbrano gradivo lahko dalo tudi odgovor na vprašanje, kakšne so bile vsekakor vse širše potrebe po osvajanju znanja družabne instrumentalne igre, sedaj ne več samo v okviru plemiških, temveč tudi vse bolj meščanskih krogov. Gre torej za skupek razmeroma specifičnih kulturnih (glasbenih) praks s svojimi lastnimi pravili delovanja, ki so se deloma prepletale in imele nekatere skupne točke, kar je vse skupaj ustvarjalo pogoje za glasbeno kulturo določenega geografskega prostora in v okviru tega družbeno-jezikovnih področij.

Raziskava je sicer okvirno vseslovensko zasnovana, vendar podrobna analiza temelji na dveh izbranih modelih, na analizi nedavno odkritih rokopisnih učbenikov iz 18. stoletja, ki se nahajata v Novem mestu in sta verjetno nastala na slovenskem prostoru, prav za lokalno rabo: *Compendium cantus choralis*, kot primer učbenika še vedno aktualnega koralnega petja, predvsem v okviru nekaterih redov – tak tip priročnika je bil namenjen predvsem učiteljem, in *Fundamenta zu dem Clavier oder Orgel*, kot primer priročnika za instrumentalno igro s krajšim uvodom v obliki dialoga med učiteljem in učencem ter z dodanimi ustreznimi skladbami za osvajanje praktičnega igranja na glasbilo s tipkami – taka začetnica se je lahko uporabljala tudi za samo-pouk. Specifična analiza takih primerov se ukvarja z vrsto tehničnih in vsebinskih problemov, od transkripcije in prevoda samih besedil do ugotavljanja možnega avtorstva, pa iskanja modelov oz. virov za nastanek takega rokopisnega spisa in njegove sociokulturne umestitve, torej ugotavljanja, kako je njegova vsebina in uporaba vplivala na glasbeno življenje v danem okolju.

Viri na Slovenskem

Na tem mestu bodo predstavljeni rezultati faze iskanja in zbiranja podatkov o tiskanih in rokopisnih glasbenoteoretskih in drugih glasbenodidaktičnih virov iz 18. stoletja, tistih, ki so bili dejansko v lokalni rabi že v 18. stoletju, s poskusom njihove sistemizacije. Naj uvodoma povem, da je iskanje tovrstne literature težko, saj so dela, ki jih iščemo, razpršena po različnih fondih, tudi neglasbenih, na primer med teološkimi knjigami, pa med matematičnimi priročniki ipd. V obstoječih katalogih in podatkovnih zbirkah tudi ni vedno ustrezno kategorizirana ali označena. Še vedno ni mogoče preceniti, ali

se podobni viri »skrivajo« tudi v še ne javno dostopnih knjižnicah in arhivih, kot so nekateri samostanski, cerkveni ali drugi zasebni fondi, ki trenutno niso registrirani med nahajališči glasbene literature.⁵ Prav zato predvidevam, da bo z vztrajnim iskanjem v neglasbenih fondih seznam najdenih del v prihodnosti še naraščal. Naj za ilustracijo preteklega poznavanja tovrstnih virov navedem samo podatek, da serija RISM B/VI v zvezkih s sezname del o glasbi, tiskanih do leta 1800, navaja za današnjo Slovenijo le tri nahajališča: Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani (zabeležena niso samo štiri dela, ki jih je bilo mogoče najti danes: oba izvoda Guidettijevega *Directorium chori*, *Compendiuma* iz leta 1736 in Albrechtsbergerjev učbenik generalnega basa iz samega konca stoletja), Glasbeno akademijo v Ljubljani in Škofijski arhiv Maribor.⁶ Kaj naj bi bilo v zadnjih dveh ustanovah, se ni dalo ugotoviti.

Trenutno imamo za razpravljanje na voljo 25 naslovov oz. 31 zvezkov tiskanih del⁷ in pet znanih v rokopisu ohranjenih spisov, h katerim bi lahko dodali tudi številne fragmente s posameznimi teoretičnimi segmenti ali vajami ter Tartinijeve teoretične zapiske, o čemer nekaj več v nadaljevanju. Številčno razmerje med tiski in rokopisi ne preseneča, saj so bili rokopisni prepisi zapiski, ki so se lažje izgubili in prej zavrgli kot tiskane knjige s polic.

Zbranega tiskanega primarnega gradiva je dovolj, da nam omogoča vsebinsko razdelitev v več skupin in podskupin. V grobem gre za teoretske priročnike, med katere bi lahko uvrstili spise enciklopedičnega in razlagalnega značaja in gradivo, ki vsebuje praktične vaje in konkretne glasbene primere za urjenje v igranju, petju ali kompoziciji. Seveda tudi tovrstno gradivo vsebuje bolj ali manj izčrpna pisna navodila in razlage. V tem segmentu se obe kategoriji deloma prekrivata. Pri tiskanem gradivu sta datacija in avtorstvo jasni, tako da je vsaka kategorizacija zanesljivejša od tiste, ki jo lahko pripišemo izključno anonimnim rokopisnim virom, ki bodo zato obravnavani ločeno.

Teoretsko spekulativna in leksikografska dela kot splošni priročniki o glasbi

Prva skupina tiskov so glasbenoteoretska dela v najširšem pomenu. Gre za spise, ki glasbo opredeljujejo in razlagajo njene posamezne segmente. Na prvem mestu je treba omeniti eno najslavnejših in tudi najbolj razširjenih del tega tipa, standardno enciklopedijo glasbe, *Musurgia universalis*, ki jo je leta 1650 v Rimu dal natisniti jezuit

⁵ Gl. Stanislav Bahor, »Starejše samostanske in druge cerkvene knjižnice v Sloveniji,« obiskano 30. aprila 2011, http://home.izum.si/izum/delavnice/cerkvene_knjiznice_in_COBISS/predstavitev/stanislav_bahor.pdf. Mag. Stanislav Bahor v svojem pregledu fondov starejših knjig (do 1800) navaja kar 21 samostanskih in drugih cerkvenih knjižnic v Sloveniji in ugotavlja, da nobena od teh ni vključena v elektronski popis Cobiss, nekatere sploh nimajo popisov oz. katalogov ali pa so le-ti nepopolni. Gl. tudi Bahor, *Skriti knjižni zakladi: pisna dediščina samostanskih in cerkvenih knjižnic v Sloveniji* (Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2009), predvsem strani 137–238.

⁶ François Lesure, ur., *Répertoire International des Sources Musicales*, B/VI, zv. 1, *Écrits imprimés concernant la musique* (München: G. Henle Verlag, 1971). Popis ne navaja referenc za Slovenijo za izvode, ki se danes nahajajo v Novem mestu, Komendi, Piranu, Kopru in Frančiškanskem samostanu v Ljubljani.

⁷ Pri tem sta upoštevana po dva izvoda spisov Muffatovega *Apparatusa*, priročnika *Il cantore ecclesiastico* in Fuxovih *Gradus ad Parnassum* ter pravzaprav vsega skupaj štiri knjige oz. deli Marpurgovega priročnika, ki so izhajali ločeno, v Ljubljani pa so zvezani skupaj.

Athanasius Kircher.⁸ Delo je izšlo v izjemno visoki nakladi, zaradi česar je še danes znanih veliko število ohranjenih izvodov, od katerih je eden ostal v Ljubljani in se je v 18. stoletju – na naslovnici je s črnilom dopisana letnica 1681 in »Libri musicalij in Bibliotecam Collegij« – nahajal med filozofskimi knjigami v knjižnici ljubljanskega jezuitskega kolegija.⁹ Dva izvoda sta se do konca 19. stoletja nahajala tudi v bogati knjižnici kneza Auersperga v Ljubljani in glede na močne vezi prvega kneza Janeza Vajkarda Turjaškega (1615–1677) z jezuitskim redom in predvsem avstrijsko cesarsko družino smemo sklepati, da je delo v Ljubljano prišlo kmalu ali takoj po natisu.¹⁰ Knjiga v dveh delih obsega vse takratno vedenje o glasbi, opredeljuje osnovno glasbeno teorijo in opisuje starejše kompozicijske prakse. Deloma se še naslanja na močno humanistično tradicijo pojmovanja glasbe v okviru filozofskih in matematičnih ved, ki se je ohranila vse do 18. stoletja. Ne nazadnje je posebno poglavje o glasbi tudi del v Semeniški knjižnici v Ljubljani ohranjenega obsežnega matematičnega traktata *Cursus mathematicus* Casparja Schotta, tako kot Kircher člana jezuitskega reda.¹¹ Poznejše spekulativno teoretično delo, ki se prav tako naslanja na naravoslovne matematične principe in nima neposredno didaktičnega namena, je končno tudi slavni traktat v Piranu rojenega Giuseppa Tartinija, *Trattato di musica secondo la vera scienza dell'Armonia*, Padova 1754,¹² in njegove številne tovrstne v Piranu hranjene rokopisne beležke.¹³ Taka dela verjetno – tako kot za teoretske traktate o glasbi iz zgodnejših obdobj ugotavlja James Haar – niso bila namenjena neposrednemu pouku glasbe, temveč zgolj branju intelektualne elite.¹⁴

⁸ David Damschroder in David Russel Williams, *Music Theory from Zarlino to Schenker: A Bibliography and Guide*, Harmologia 4 (Hillside, New York: Pendragon Press, 1990), 139–142.

⁹ *Athanasij Kircheri Fuldensis e Soc. Iesu Presbyteri Musurgia universalis sive ars magna consoni et dissoni* (Roma: haeredi Francisci Corbelletti, 1650). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Glasbena zbirka, 5337. Izvod je naveden v katalogu Janez Höfler in Ivan Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski na Slovenskem do leta 1800: katalog* (Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1967), 86.

¹⁰ Prodajni katalog avkcijske družbe Sotheby (14. in 15. junija 1982): *A Collection of Valuable Printed Books and Atlases Formed in the 17th Century by a Continental Nobleman* (1982); knjige so bile last gospoda D. Germana Mailhosa in gospe Johanni Auersperg de Mailhos, iz Montevidea v Urugvajju. Dva izvoda obeh delov Kircherjevega spisa navaja na strani 59 pod številko 213. Prim. tudi Peter von Radics, »Die Hausbibliothek der Auersperge,« v: *Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft*, ur. Julius Petzholdt (Dresden: G. Schönfeld's Verlagsbuchhandlung, 1878), 10–17 in 50–55: 53.

¹¹ Caspar Schott, *Cursus mathematicus, sive absoluta omnium mathematicarum disciplinam encyclopaedia, in libros XXVIII digesta, eoque ordine disposita [...]*, 3. izd. (Bamberg: Schönwetter, 1677). Ljubljana, Semeniška knjižnica, y.VI.4. O glasbi govori 25 knjiga oz. poglavje »Liber XXV. de harmonica, seu musica«.

¹² [Giuseppe Tartini], *Trattato di Musica secondo la vera scienza dell'Armonia* (Padova: Stamperia del Seminario, appresso Giovanni Manfrè, 1754). Piran, Pokrajinski arhiv Koper, Enota Piran, Arhivska zbirka Giuseppe Tartini, X. 324. Izvod se nahaja v spominski sobi v skladateljevi rojstni hiši v Piranu.

¹³ Albert Pucer, *Inventar zbirke – Inventario della collezione Giuseppe Tartini: 1654–1951* (Koper: Pokrajinski Arhiv Koper, 1993), 75–83, 147.

¹⁴ James Haar, »Lessons in Theory from a Sixteenth-Century Composer,« *Altro Polo: Essays on Italian Music in the Cinquecento*, ur. Richard Charteris (Sydney: Friedrick May Foundation for Italian Studies, 1990), 51–81 in Haar, »Lessons in Theory from a Sixteenth-Century Composer,« *The Science and Art of Renaissance Music* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1998), 149–175.

Slika 1: Naslovnica glasbene enciklopedije Athanasiusa Kircherja Musurgia universalis, tiskane v Rimu leta 1650, ki prihaja s knjižnih polic ljubljanskega jezuitskega kolegija. Narodna in univerzitetna knjižnica, Glasbena zbirka, 5337 (z dovoljenjem).

Tako kot v zgodnejših obdobjih pa se je tudi v 17. in 18. stoletju praktično glasbeno znanje pridobivalo predvsem neposredno skozi samo prakso, s poslušanjem, izvajanjem in posnemanjem.¹⁵ Prav zato opazamo, da se tudi značaj glasbenih priročnikov spreminja. Sama teoretska dela vse bolj nadomeščajo priročniki, ki imajo deloma opisne in razlagalne uvode, ki jim sledijo tudi praktični deli in vaje.

Učbeniki kontrapunkta in skladateljskih ter izvajalnih tehnik

Med takimi je tudi na Slovenskem ohranjenih lepo število priročnikov za osvajanje znanj iz kompozicije in skladateljskih tehnik. Priročniki, ki so bili natisnjeni še v 17. stoletju – teh je kar sedem od skupaj deset –, a so se večinoma uporabljali tudi še v 18. stoletju, so predvsem italijanski tiski, med katerimi izstopajo trije avtorji: Giovanni Maria Bononcini, Angelo Berardi in Lorenzo Penna. Njihova dela so bila natisnjena v osemdesetih in devetdesetih letih v Bologni, tedaj prvorazrednem italijanskem glasbenem središču. Morda bi veljalo pred obravnavo le-teh omeniti še ponatis zgodnejšega tiska, ki prinaša pravila kompozicije in podaja številne primere. Gre za ponatis dela Wolfganga Schonslederja (1570–1651) *Architectonice musices universalis, ex qua melopoeam per universa et solida fundamenta musicorum, proprio Marte condiscere possis*, ki je prvič izšlo leta 1631 v Ingolstadt in ga je prav tam leta 1684 ponatisnil Maenrad Zeller.¹⁶ Kljub zgodnejšemu datumu natisa pa je bil v Ljubljani ohranjeni izvod očitno v rabi še v 18. stoletju, saj ima na naslovnici dopisano letnico 1747 in ekslibris, ki nas pouči o tem, da je bila knjiga last ljubljanskega samostana pri Marijinem oznanjenju in jo je uporabljal pater Honorat Hočevar.¹⁷

Veliko pomembnejši za razvoj učenja umetnosti kontrapunkta oz. tedanjih skladateljskih tehnik so tiski Angela Berardija (1636–1694).¹⁸ Od šestih teoretskih del so se v Ljubljani v Narodni in univerzitetni knjižnici ohranili kar štirje skupaj zvezani izvirniki, in sicer: *Documenti armonici* (1687),¹⁹ *Miscellanea musicale* (1689),²⁰ *Arcani musicali* (1690)²¹ in *Il perché musicale* (1693).²² Na notranji strani prednje platnice izvemo, da

¹⁵ Jessie Ann Owens, *Composers at Work: The Craft of Musical Composition 1450–1600* (New York: Oxford University Press, 1997).

¹⁶ Damschroder in Williams, *Music Theory from Zarlino to Schenker*, 326–327. Höfler in Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*, 102. Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Glasbena zbirka, 5457.

¹⁷ V izvirknu se rokopisni zaznamek na naslovnici glasi: »Libri Patri Honorati Gottscher Augustiniani« in z drugo pisavo »Ex Libris Conventus Labacensis Ad Div: Virg: Annunc: 1747«. Rokopisni popravki tiska so tudi na strani 9.

¹⁸ Damschroder in Williams, *Music Theory from Zarlino to Schenker*, 27–28.

¹⁹ *Documenti armonici di D. Angelo Berardi da S. Agata, canonico nell'insigne collegiata di S. Angelo di Viterbo, nelle quali con varii discorsi, regole, e esempj si dimostrano gli studii artificiosi della musica, oltre il modo di usare le ligature, e d'intendere il valore di ciascheduna figura sotto qual si sia segno* (Bologna: Giacomo Monti, 1687). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, 5445. Navedeno tudi v Höfler in Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*, 76.

²⁰ *Miscellanea musicale di D. Angelo Berardi da S. Agata, canonico nell'insigne collegiata di S. Angelo di Viterbo, divisa in tre parti dove con dottrine si discorre delle materie più curiose della musica: con regole, et esempj si tratta di tutto il contrapunto con l'intreccio di bellissimi secreti per li professori armonici* (Bologna: Giacomo Monti, 1689). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, 5446. Navedeno tudi v Höfler in Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*, 76.

²¹ *Arcani musicali svelati dalla vera amicitia ne' quali appariscono diversi studii artificiosi, molte osservationi, e regole concernenti alla tessitura de' componimenti armonici, con un modo facilissimo per sonare trasportato: dialogo del canonico Angelo Berardi da S. Agata* (Bologna: Pier-Maria Monti, 1690). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, 5447. Navedeno tudi v Höfler in Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*, 76.

²² *Il perché musicale, ovvero staffetta armonica nella quale la ragione scioglie le difficoltà, e gli esempj dimostrano il modo*

prihaja iz knjižnice ljubljanskega samostana pri Marijinem oznanjenju, kjer je bilo zavedeno z letnico 1747, na naslovnici prvega dela pa je dopisano, da je delo – tako kot že omenjeno Schonslederjevo – uporabljal pater Honorat Hočevar, avguštinec.²³ Delo se je torej v 18. stoletju dejansko uporabljalo v Ljubljani. V svetu je ohranjenih med 15 in 38 izvodov teh del, zato so ljubljanski primeri sorazmerno dragoceni. Berardi je bil učenec Marca Scacchija, ki je med prvimi opredelil razlike med strogim kontrapunktom *prime prattice* (t. i. starim slogom) in prostim »modernim« slogom *seconde prattice*. Njegovi poti je sledil tudi Berardi in preko njegovih del in priročnikov nekaterih poznejših avtorjev je preko splošno najodmevnejšega tovrstnega dela Fuxovih *Gradus ad Parnassum* prvič v zgodovini historični način skladanja prišel v osnove pedagoške teorije do našega časa. Prvi od na Slovenskem ohranjenih traktatov je povsem teoretski in natančno razlaga principe strogega kontrapunkta (fuge, kanona, uporabe disonanc itd.), medtem ko sta *Miscellanea* in *Arcani* praktična priročnika s primeri. *Arcani musicali* so pravzaprav dialog med dvema oseba, ki med pogovorom o glasbi in njenih pravilih dajeta tudi glasbene primere, ki so vsi didaktičnega značaja. Nekatera glasbena dela, katerih odlomke navaja, so opremljena tudi z imeni skladateljev, na primer uvodni madrigal Romana Michielija, torej avtorja zgodnejše generacije.

Prav tako kot Berardijeva dela sta v Bologni izšla tudi dva druga v Ljubljani ohranjena praktična učbenika. Oba izvoda hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani²⁴ na isti polici med matematično spekulativnimi knjigami. Zelo verjetno gre za priročnika, ki sta bila prvotno last enega od ustanovnih članov ljubljanskih akademij s preloma stoletja in prvih darovalcev knjig v leta 1701 ustanovljeno javno knjižnico, ki se je po izgradnji semenišča pri ljubljanski stolnici preselila na današnjo lokacijo. Prvi lastnik in uporabnik bi bil prav lahko kateri od akademikov, morda celo Janez Gregor Dolničar, ki so bili dokumentirano tesno povezani z bolonjskim akademskim in kulturnim življenjem v zadnjih desetletjih in na prelomu 17. stoletja.²⁵

Prvi je delo Giovannija Marie Bononcinija (1642–1678)²⁶ z naslovom *Musico prattico*. V Ljubljani se je ohranil tretji natis iz leta 1688. Bononcini je bil, kot navaja na naslovnici, tudi sam član akademije, in sicer bolonjske najslavnejše glasbene ustanove Accademie dei Filarmonici.²⁷ Broširana knjižica, ki skupaj šteje 155 strani, je razdeljena v dva dela. Prvi je posvečen razlagi osnovnih glasbenih pojmov, drugi del pa postopno uvaja posamezne elemente kontrapunkta. Zanimivo je, da je bil drugi del leta 1701 preveden

d'isfuggire gli errori, e di tessere con artificio i componimenti musicali; opera del canonico D. Angelo Berardi da S. Agata (Bologna: Pier-Maria Monti, 1693). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, 5448. Navedeno tudi v Höfler in Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*, 76.

²³ V izvorniku: »Ex Libris Conventus Labacensis Ab Div. Virg. Annunc. 1747« in »ad Usum P. Honoratii Gottscher Augustinianis«. Prim. tudi opombo 17, zgoraj.

²⁴ Na izvoda je konec osemdesetih let 20. stoletja opozoril kolega Jurij Snoj. Gl. Jurij Snoj, »Glasbeni viri Semeniške knjižnice«, *Cerkveni glasbenik* 80 (1987), 48–51: 49.

²⁵ O stikih in povezavah z Bologno gl. Metoda Kokole, »Academia Philharmonicorum Labacensium v evropskem okviru«, v: *300 let / Years Academia Philharmonicorum Labacensium*, ur. Ivan Klemenčič (Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2004), 29–56: 36.

²⁶ Damschroder in Williams, *Music Theory from Zarlino to Schenker*, 34–35.

²⁷ *Musico prattico che brevemente dimostra il modo di giungere alla perfetta cognizione di tutte quelle cose, che concorrono alla composizione de i Canti, e di ciò ch'all'arte del contrapunto si ricerca: opera ottava di Gio: maria Bononcini Modenese; del Concerto de gli Stromenti dell'Altezza Serenissima di Modena, Et Accademico Filarmonico di Bologna* (Bologna: Giacomo Monti, 1688). Ljubljana, Semeniška knjižnica, y.VI.24. Delo je najprej izšlo leta 1673, drugič pa je bilo natisnjeno v Benetkah leta 1678.

tudi v nemški jezik in je vplival na vrsto nemških teoretikov 18. stoletja. Kljub temu, da je Bononcinijev priročnik zelo jasen in postopen, pa avtor značilno ne priporoča samo-pouka. V nagovoru bralcu, torej uporabniku, avtor sam poudarja, da »ni bil njegov namen, da v delu zaobjame vse stvari, temveč samo to, za kar sodi, da je potrebno dobremu praktiku«. Dodaja, naj bralec tudi »ne verjame nikomur, da se pride do odličnega znanja kompozicije samo s knjigami, brez živega glasu dobro izvedenega učitelja, saj bo prevaran, kajti učencu je bolj potrebno vodstvo učitelja kot vse možne knjige, saj so uporabne samo tistim, ki jih razumejo. Če želi bralec zares pridobiti znanje iz glasbe, naj si pridobi inteligentnega učitelja, ki mu bo dal postopne lekcije in bo znal z najboljšimi razlogi popraviti napake, ki jih bo [učenec] delal [...]«. ²⁸

Pridobivanje znanja kompozicije je torej tako kot v zgodnejših obdobjih tudi do konca 17. stoletja potekalo ob praktičnem delu z učiteljem oz. mojstrom, skladateljem in spisi so bili še vedno namenjeni bolj zadnjim kot pa ukaželnim. Še bolj nazoren in prav tako priljubljen je bil tudi drugi priročnik verjetno istega izvora: *Li primi albori musicali* Lorenza Penne (1613–1693). ²⁹ Ljubljanski izvod je natisnil isti tiskar kot zgoraj omenjenega Bonocinijevega, gre pa za peti natis dela, ki je prvič izšlo že leta 1672. ³⁰ 199 strani dolg broširan priročnik za začetnike je razdeljen v tri dele oz. »knjige« in skupaj prinaša sumo praktičnih znanj o glasbi, od osnovnih pojmov (»Principi del canto figurato«) v prvi knjigi do pravil kontrapunkta (»Regole del contrapunto«) in osnov igranja generalnega basa (»Fondamenti per suonare l'organo ò clavicembalo sopra la Parte«) v drugi in tretji knjigi. V uvodu v tretjo knjigo Penna trdi, da bi bilo pravzaprav treba začeti z drugo knjigo, torej pravili kontrapunkta. Ljubljanski izvod je očitno imel uporabnika, saj na straneh 32 in 33 najdemo ročne popravke tiskarskih napak. Zanimivo je tudi dejstvo, da je Penna kot pomagalo za lažje razumevanje solmizacije v prvi knjigi dal natisniti tudi Gvidovo roko, ki se je sicer pojavljala predvsem v starejših priročnikih za koralno petje kot vizualni pripomoček pri zvočnem memoriranju. ³¹

Tradicija, ki so jo zaznamovali zgoraj omenjeni italijanski priročniki, se je v 18. stoletju nadaljevala predvsem v nemško govorečih deželah in zanimivo je, da so nekatera izmed ključnih del dosegla naš prostor že v času njihovega natisa. Gre za danes dobro znane in raziskane priročnike, kot sta dva izvoda leta 1725 na Dunaju tiskanega učbenika v obliki dialoga *Gradus ad Parnassum* Johanna Josepha Fuxa (1660–1741) ³² v latinski

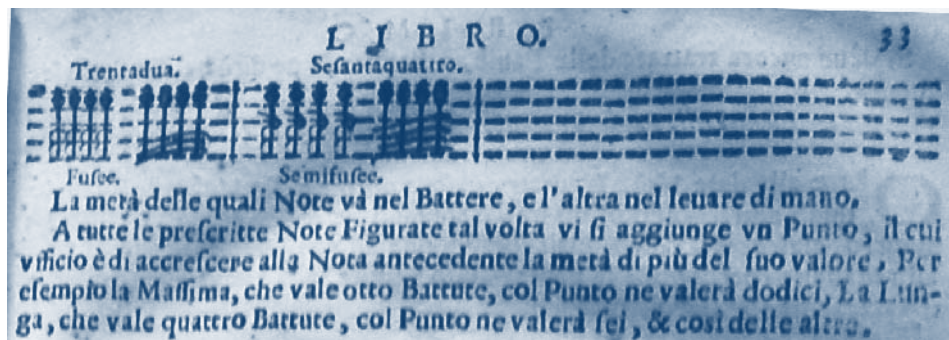
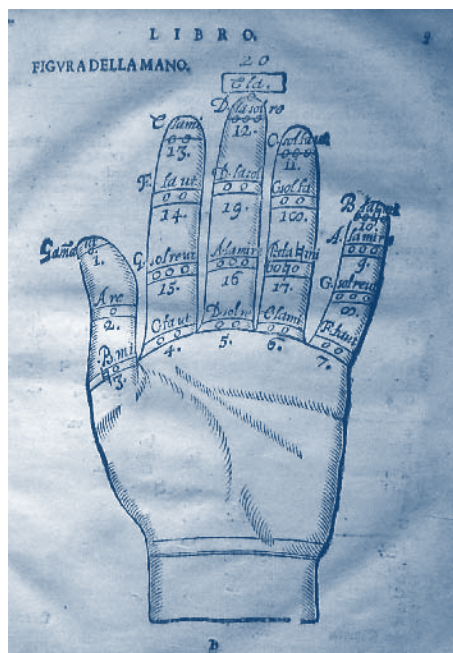
²⁸ V izvorniku (str. 5): »Sappi però che non e stata la mia intenzione abbracciare ogni cosa, mà solo quello, ch hò stimato necessario per costituire un buon Pratico. Nè si creda d'arrivare alla perfetta intelligenza del comporre con li soli libri, senza la viva voce di ben fondato Maestro, poiche si troverà ingannato, essendo più necessaria allo Scolaro la Guida del Maestro, che quanti libri vi sono, utili sono à chi intende. Se vuoi per tanto approfittarti nella Musica provediti d'intelligente Maestro che ti dia le lezioni gradatamente, e con ottime ragioni sappia correggere gli errori, che farai.«

²⁹ Damschroder in Williams, *Music Theory from Zarlino to Schenker*, 232–233.

³⁰ *Li primi albori musicali: per li principianti della musica figurata; distinti in tre libri; Dal primo spuntano li principi del CANTO FIGURATO; dal secondo spiccano le regole del CONTRAPUNTO; del terzo appariscono li fondamenti per suonare l'ORGANO ò CLAVICEMBALO sopra la Parte; Del Padre Frà Lorenzo Penna d Bologna Carmelitano della Cong. di Mantova, Maestro di S. Teologia, Dottore Coll. frà gli Accademici Filaschisti, Filarmonici, e Risoluti, l'Indefeso.* (Bologna: Pier Maria Monti, 1696). Ljubljana, Semeniška knjižnica, v. VI.22.

³¹ O pomenih tega učnega pomagala do 17. stoletja gl. Susan Forscher Weiss, »Wandals, Students, or Schools? Handwritten Clues in Renaissance Music Textbooks,« v: *Music Education in the Middle Ages and the Renaissance*, ur. Russel E. Murray Jr., Susan Forscher Weiss, in Cynthia J. Cyrus (Bloomington: Indiana University Press, 2010), 207–246. Prim. tudi Weiss, »Disce manum tuam sicut bene discere cantum: Symbols of Learning Music in Early Modern Europe,« *Music in Art* 30 (2005), 35–74.

³² Harry White in Thomas Hochradner, »Fux, Johann Joseph,« v: *Grove Music Online*, obiskano 2. maja 2011, <http://www.oxford-musiconline.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/subscriber/article/grove/music/49235>.

Slika 2: Lorenzo Penna, Li primi albori musicali, Bologna 1696. Naslovnica, stran z Guidovo roko ter stran z rokopisnimi popravki. Ljubljana, Semeniška knjižnica, y.VI.22 (z dovoljenjem).

prvi izdaji,³³ pa iz njegove tradicije izhajajoč priročnik Friedricha Wilhelma Marpurga (1718–1795)³⁴ *Handbuch bey dem Generalbasse* v treh knjigah in z dodatkom (vsi natisnjeni na Dunaju med 1757 in 1762)³⁵ in s konca 18. stoletja še teoretski deli nemškega avtorja Johanna Gottlieba Portmanna (1739–1798)³⁶ *Die neuesten und wichtigsten Entdeckungen* iz leta 1798³⁷ ter Johanna Georga Albrechtsbergerja *Neue, vermehrte Auflage der Kurzgefasten Generalbass zu erlernen*, tiskanega na Dunaju verjetno na prelomu stoletja.³⁸ Pogled na vse zgoraj omenjene priročnike za skladanje, ki so v obravnavanem obdobju dosegli naše kraje, lepo potrjuje dejstvo, da je skupni imenovalec obeh stoletij dejansko generalni bas.

Učbeniki koralnega petja z osnovami glasbene teorije

Verjetno je danes najbolj skriti segment glasbenih priročnikov tisti, v katerega prištevamo razne priročnike za petje gregorijanskega koralala, saj se taka dela po knjižnicah – nekaterih tudi zaprtega tipa in brez pravih katalogov³⁹ – skrivajo med teološkimi in liturgičnimi knjigami. Tak je primer sicer precej zgodnejšega dela Giovannija Domenica Guidettija (1530–1592)⁴⁰ *Directorium chori*, enega ključnih tovrstnih potridentskih rimskih tiskov, ki ga iz slovenskih hranišč poznamo po dveh ponatisih iz 17. stoletja, in sicer enega iz leta 1624 in drugega z letnico 1665.⁴¹ Čeprav prvi natis sega nazaj v leto

³³ *Gradus ad Parnassum, sive Manuductio ad compositionem musicae regularem, methodo novâ ac certâ, nondum ant tam exacto ordine in lucem edita: elaborata à Joanne Josepho Fux [...]* (Wien: typis Joannis Petri van Ghelen, 1725). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Glasbena zbirka, 1646 (brez rokopisnih zaznamkov) in Novo mesto, Frančiškanski samostan, Mus. 319. Höfler in Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*, 80. Novomeški izvod ima na prazni strani za posvetilom ime verjetno prvega lastnika »Ex libris Joannis Nepomuceni Warhanese«.

³⁴ Howard Server, »Marpurg, Friedrich Wilhelm,« v: *Grove Music Online*, obiskano 2. maja 2011, <http://www.oxfordmusiconline.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/subscriber/article/grove/music/50046>.

³⁵ *Handbuch bey dem Generalbasse und der Composition mit zwey- drey- vier- fünf- sechs- sieben- acht und mehreren Stimmen für Anfänger und Geübtere von Friedrich Wilhelm Marpurg* (Berlin: Gottlieb August Lange, [1. del, 3. ponatis] 1762, [2. del prvotiski] 1757, [3. del, prvotiski] 1758 in [Anhang, prvotiski] 1760). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Glasbena zbirka, inv. št. 1352/1957. Höfler in Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*, 89–90. Izvod je bil prvotno zelo verjetno v zasebni lasti in je na sedanjo lokacijo prišel iz fonda Federalnega zbirnega centra leta 1957. Na naslovnici so rokopisni zaznamki z imeni »Franz Miler« in spodaj še »Jos. Ferkowitz«.

³⁶ Janna Saslaw, »Portmann, Johann Gottlieb,« v: *Grove Music Online*, obiskano 2. maja 2011, <http://www.oxfordmusiconline.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/subscriber/article/grove/music/48540>.

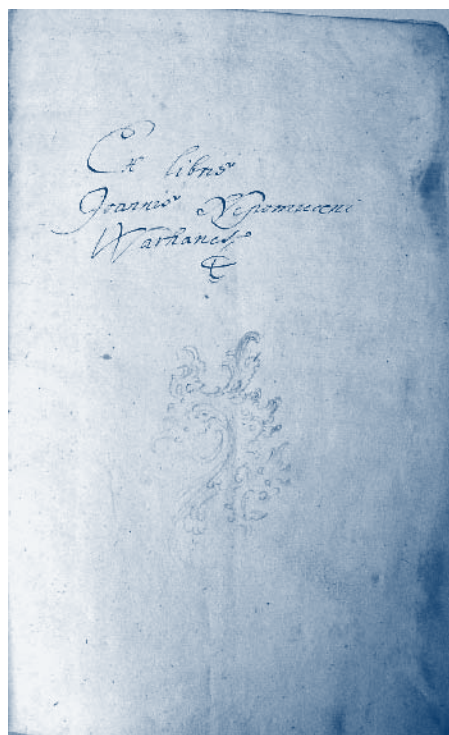
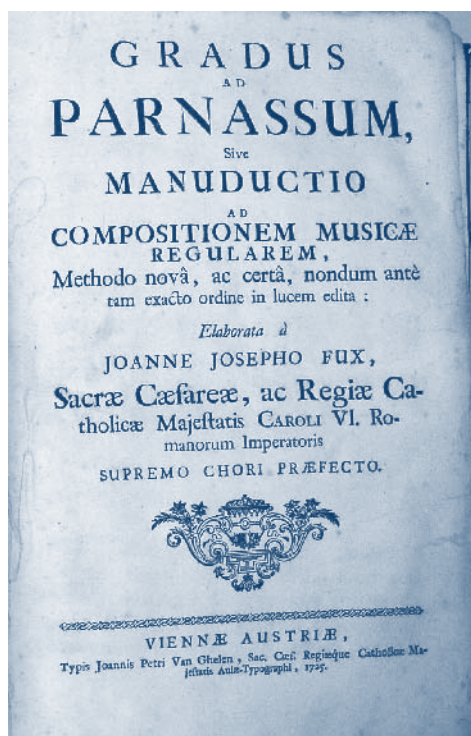
³⁷ *Die neuesten und wichtigsten Entdeckungen in der Harmonie, Melodie und dem doppelten Contrapunkte: eine Bielage zu jeder musikalischen Theorie von J. G. Portmann* (Darmstadt, 1798). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, [izvod je zabeležen v listkovnem katalogu Glasbene zbirke s pripisom, da je v fondu Federalnega zbirnega centra in še ni katalogiziran; trenutno ga ni mogoče najti]. Höfler in Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*, 99.

³⁸ *Neue, vermehrte Auflage der Kurzgefasten Generalbass zu erlernen, von Herrn G. Albrechtsberger* (Wien: Artaria et Compagnie, [ok. 1800]). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Glasbena zbirka, inv. št. 944/1956. Höfler in Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*, 75. Tisk je bil kupljen v 20. stoletju, zato je njegova uporaba na Slovenskem v 18. stoletju vprašljiva. Tiskarska družba Artaria et Compagnie je tiskala od okoli leta 1794 dalje.

³⁹ Gl. op. 5, zgoraj.

⁴⁰ Lewis Lockwood in David Crawford, »Guidetti, Giovanni Domenico,« v: *Grove Music Online*, obiskano 2. maja 2011, <http://www.oxfordmusiconline.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/subscriber/article/grove/music/11959>.

⁴¹ Giovanni Guidetti, *Directorium chori: ad usum omnium Ecclesiarum Cathedralium et Collegiatarum [...]* (Roma: apud Andream Phaeum, 1624). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Glasbena zbirka, 21268. Gl. tudi Höfler in Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*, 81. Izvod je vezan v bel pergament in na naslovnici ima rokopisni ekslibris z imenom verjetno prvega lastnika (»Ex Libris Joannis Frederici Schweiger à Lechenfeldt An: [morda je navedeno leto, a je rokopis do nečitljivosti prekrit z žigom Licejske knjižnice]). Janez Friderik Schweiger pl. Lerchenfeld (1668–1727) izhaja iz kranjske plemiške družine, služboval pa je kot župnik v Vipavi. Drugi izvod v katalogu iz leta 1967 ni naveden: Giovanni Guidetti, *Directorium chori ad usum omnium ecclesiarum cathedralium, et collegiatarum: in hac postrema editione a Nicolao Stamigna diligenter accomodatum, et auctum*

Slika 3: Naslovnica novomeškega izvoda dela *Gradus ad Parnassum* Johanna Josepha Fuxa, tiskanega na Dunaju 1725, in list z imenom verjetno prvega lastnika. Frančiškanski samostan Novo mesto, Knjižnica, Mus. 319 (z dovoljenjem).

1582, je bilo to delo očitno tako primerno in uporabno, da so ga tiskali še vse do sredine 18. stoletja. Oba ljubljanska tiska imata rokopisne zaznamke, iz katerih lahko razberemo lastnika oz. uporabnika, in pri poznejšem izvodu, tiskanem v Rimu, je dodan tudi kraj in leto pridobitve, Rim 1697, lastnik pa ni bil nihče drug kot ljubljanski operoz in za lokalno kulturno življenje nadvse zaslužni kamniški župnik Maksimilijan Leopold Rasp (župnik med 1699 in 1742).⁴² Na prazni strani pred začetkom tiska si je Rasp napisal kar stran in pol dolge komentarje in dodatke k nekaterim delom besedila. Sicer pa je še en rokopisni zaznamek, na notranji strani prednje platnice, prelepljen z belo nalepko, tako da se vsebine ne da razbrati.

Doslej sem uspela odkriti vsega skupaj pet priročnikov za petje in koralno petje iz 17. in 18. stoletja, od katerih so nekateri specifično namenjeni glasbenemu izobraževanju

(Roma: [Vitalis Mascardi], 1665). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, 13841. Delo je verjetno v 19. stoletju prišlo v Licejsko knjižnico v Ljubljani, njen lastnik pa je bil od leta 1697 Maksimilijan Leopold Rasp, ki je prav v tem času zaključeval svoj študij na rimskem Collegio Germanico.

⁴² O Raspu gl. Andrejka Rudolf in Maks Miklavčič, »Rasp, Maksimilijan Lopold,« v: *Slovenski biografski leksikon* (Ljubljana: SAZU, 1960–1971), 3:34–35. Gl. tudi Dragotin Cvetko, *Academia philharmonicorum labacensis* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1962), 191 (op. 314).

priladnikov določenih redovnih skupnosti. Taka dela in njih avtorji, pa čeprav večinoma vsebujejo tudi razlagalni del z osnovnimi glasbenimi pojmi, obstoječi pregledi in sezname didaktičnih in teoretičnih del preprosto ne navajajo ali pa jih ne poznajo.

V knjižnici Frančiškanskega samostana v Ljubljani se na primer nahaja tovrstni tisk iz leta 1683, *Musices choralis medulla*, ki ga je sestavil Hermann Mott.⁴³ Tudi minoriti so imeli za pouk koralnega petja svoj lastni priročnik, *Il cantore ecclesiastico*, ki se je v Piranskem samostanu ohranil kar v dveh natisih, in sicer iz let 1698 in 1733.⁴⁴ V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani pa se nahaja dominikanski priročnik, tiskan v Rimu leta 1736.⁴⁵

Poleg teh omenimo še splošni učbenik koralnega petja izpod peresa Josepha Joachima Benedicta Münstra *Scala Jacob*, katerega prvo izdajo iz leta 1743 so uporabljali v Frančiškanskem samostanu v Novem mestu oziroma se tam danes hrani.⁴⁶

Glasbene osnove in navodila za igranje na glasbila

Zadnja predlagana kategorija, kateri je v trenutni fazi projekta namenjeno tudi največ specifične pozornosti, obsega priročnike, ki vsebujejo poleg neobveznih teoretičnih uvodov predvsem pravila in navodila za praktično igro ter primere za urjenje v igri na določena glasbila, na primer violino, flavto in seveda glasbila s tipkami. Ta skupina učbenikov in načina učenja je neločljivo povezana z repertoarjem, ki je večinoma posvetnega značaja, a nas zaradi svojega praktično vzgojnega pomena tudi v cerkvenih arhivih ne preseneča.⁴⁷ Zanimivo je, da se take vaje pojavljajo tako v učbenikih kot tudi ločeno v

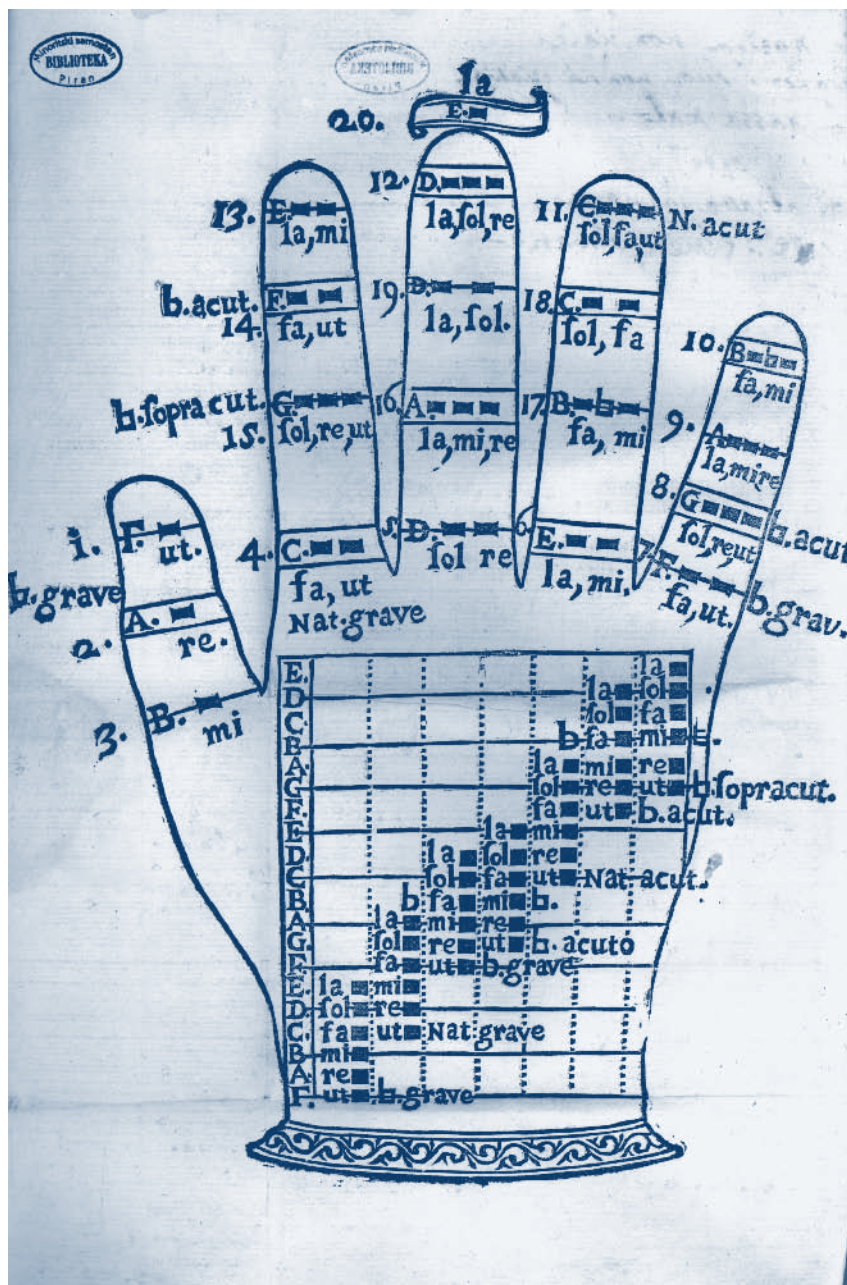
⁴³ [Hermann Mott], *Musices choralis medulla sive Totius Cantus Gregoriani succincta ac fundamentalis Traditio: Una Cum Tonis Communibus, Hymnis, Antiphonis, lectione mensali [et]c. ad usum FF. Minorum Recollectorum Ordinis Seraphici Patris S. Francisci* (Coloniae: apud Wilhelm Friessem, 1670). Ljubljana, Frančiškanski samostan, Knjižnica, 25 e 51, v rokopisnem fondu.

⁴⁴ *Il cantore ecclesiastico, breve, facile, ed essatta notizia del canto fermo per istruzione de' Religiosi minori conventuali, e beneficio commune di tutti gl' ecclesiastici, raccomandato alia protezione del reverendissimo padre maestro Felice Rotondo da Monte Leone [...] i ministro generale dell' istess' ordine de' Minori conventuali: da f. Gioseppe Frezza dalle Grotte* (Padova, Stamperia del Seminario, opera di G. Manetti, 1698 in 1733). Piran, Minoritski samostan sv. Frančiška Asiškega, Biblioteka, A 505. Leta 1733 je izšel že tretji natis; druga izdaja je izšla leta 1713. Gl. tudi Alenka Bagarič in Darja Frelih, »Starejše muzikalije v knjižnici in arhivu Minoritskega samostana.« v: *Sedem stoletij minoritskega samostana Sv. Frančiška Asiškega v Piranu*, ur. France M. Dolinar in Marjan Vogrin (Piran: Slovenska minoritska provinca sv. Jožefa, 2001), 335–349: 335.

⁴⁵ *Compendium regularum generalium cantus ecclesiastici regularis, seu plani: pro instructione novitiorum secundum usum FF. ordinis Praedicatorum* (Roma: ex typographia Hieronymi Mainardi, 1736). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Glasbena zbirka, inv. št. 1740/1953. Höfler in Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*, 78. Izvod je v Federalni zbirni center prišel iz Mantuanijeve zbirke. Nima nobenih rokopisnih zaznamkov, sta pa k temu tisku privezana še dva fragmenta s koralno notacijo, od katerih je vsaj prvi nedvomno del nekega priročnika za koralno petje. Ohranjene so strani 515–518 in nad glasbenim zapisom v rdečem tisku besedilo z incipitom »Regulae ad acquirendam perfectam modulationem, in qua tot continentur species consonantiarum, quot ad Cantus plani normam [...]«.

⁴⁶ *Scala Jacob ascendendo, et descendendo: das ist: Kürztlich doch wohlgegründete Anleitung und vollkommener Unterricht die Edle CHORAL-MUSIC denen Reglen gemäß recht aus dem Fundament zu erlernen; allen Schverehrten Music-Freunden zu Lieb in Druck gegeben von Josepho Joachimo Benedicto Münster* (Augsburg: Johann Jacob Lotters seel. Erben, 1743). Novo mesto, Frančiškanski samostan, Mus. 379. Delo je bilo ponatisnjeno še leta 1756.

⁴⁷ Najbogatejši fond tovrstnega gradiva je pri nas knjižnica Frančiškanskega samostana v Novem mestu, o vsebini katere sta doslej obširneje pisala Janez Höfler in Tomaž Faganel. Janez Höfler, »Glasbenozgodovinske najdbe XVIII. in XIX. stoletja v Novem mestu.« *Kronika* 15, št. 3 (1967), 135–148 in Tomaž Faganel, »Glasbeni repertoar na Slovenskem v 18. stoletju in v prvi polovici 19. stoletja.« v: *300 let / Years Academia Philharmonicorum Labacensium*, ur. Ivan Klemenčič (Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2004), 119–129: 120–123.

Slika 4: Gvidova roka na pred stranjo 9 vložnem listu minoritskega priročnika za koralno petje Il cantore ecclesiastico, tiskanem v Padovi leta 1698. Piran, Minoritski samostan sv. Frančiška Asiškega, Biblioteka, A 505 (z dovoljenjem).

samostojnih tiskih, primer za to so denimo na Dunaju tiskane kadence *40 candences pour le clavecin* Mathieuja Reinhallerja.⁴⁸

Prav priročniki za posamezna najpriljubljenejša solistična glasbila tistega časa so bili ena glavnih novosti 18. stoletja. Glasbenike inštrumentaliste so potrebovale tako cerkvene kot tudi druge ustanove, na primer plemiška združenja, kot je bila Academia philharmonicorum, pa morda kamniška akademija sv. Cecilije in gledališke ustanove, ki so delovale v deželnih središčih od druge polovice 18. stoletja dalje. Do konca stoletja je dozorela tudi ideja o pravi filharmonični družbi, ki je pozneje ustanovila svojo glasbeno šolo.

Vse dotlej pa je učenje nujno potekalo med mojstrom – učiteljem ter učencem na principu posnemanja in ponavljanja in še konec 17. stoletja je na primer Lorenzo Penna samo-pouk odsvetoval. V 18. stoletju so za glasbila začeli izhajati tudi priročniki za samo-pouk in enega takih najdemo tudi v domačih arhivih, namreč violinsko šolo Johanna Adama Hillerja. Vsi ostali priročniki, kot jih bom navedla v nadaljevanju, so bili pomagala za osvajanje znanja ob vodstvu izkušenega glasbenika. Veliko tovrstnih priročnikov ima tudi splošen teoretski uvod z razlago osnovnih glasbenih pojmov.

V Sloveniji je ta hip zabeleženih šest tiskov, namenjenih tehniki igranja na posamezna glasbila, po dva sta namenjena učenju flavte in violine, en italijanski prinaša poleg splošnih glasbenih pravil še osnove za igro na vrsto glasbil (čembalo, violino, violi, violončelo, kontrabas, oboo in flavto). Poslednji in edini, ki je bil natisnjen še v 17. stoletju, pa je pravzaprav bolj prikaz skladanja v dvanajstih cerkvenih modusih na primeru dvanajstih tokat za orgle, kot učbenik oz. priročnik v pravem pomenu. Gre za *Apparatus musico-organisticus* Georga Muffata (1653–1704),⁴⁹ ki je izšel leta 1690 v Salzburgu in se je v enem izvodu ohranil tudi v zbirki Frančiškanskega samostana v Novem mestu.⁵⁰

Iz petdesetih let 18. stoletja sta se ohranila dva izmed ključnih traktatov inštrumentalne igre sploh, in sicer prvotisk Quantzove šole igre na prečno flavto, vendar samo notnega dela, na katerem je tudi pripisano, da je to izvod za uporabo bratov glasbenikov frančiškanov, letnica 1755⁵¹ in slavni *Verzuch* Leopolda Mozarta, ki ga je imel v svoji knjižnici v Komendi pri Kamniku tamkajšnji župnik Peter Pavel Glavar.⁵² Priljubljenost teh dveh glasbil na Slovenskem dokazujeta tudi dva poznejša podobna tiska, in sicer začetnica

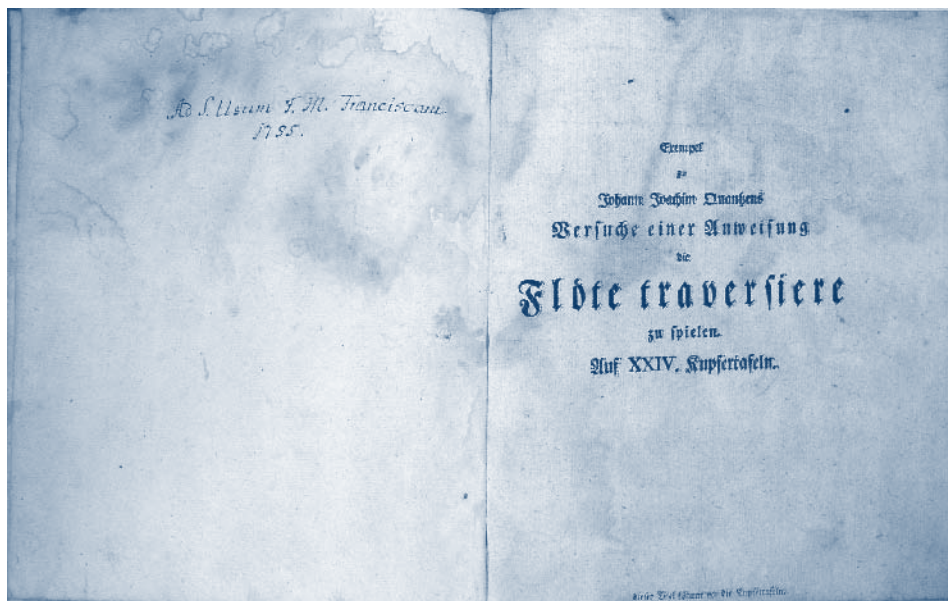
⁴⁸ Novo mesto, Frančiškanski samostan, Mus. 387. Izvod nima ovitka, je pa na naslovni strani spodaj navedena številka izvoda, ki je 2074, kar kaže na zelo visoko naklado in verjetno veliko priljubljenost oz. uporabnost tega tiska.

⁴⁹ Damschroder in Williams, *Music Theory from Zarlino to Schenker*, 214–215.

⁵⁰ *Apparatus Musico-Organisticus [...] a Georgio Muffat, Anno 1690*. Novo mesto, Frančiškanski samostan, Mus. 320 in 387. Tisk s signaturo 387 vsebuje Muffatov uvod in notni del s toccatami in fugami. Format je drugačen od tiska iz leta 1690. Tisk s signaturo 320 pa ima samo naslovnico, ki ji takoj sledi notni del. Na naslovnici je podpisan Jožef Zupan, morda sin skladatelja Jakoba, in dopisana letnica 1783. O identifikaciji gl. Höfler, »Glasbenozgodovinske najdbe«, 135–140. Nakazal je tudi možno povezavo med novomeškim Frančiškanskim samostanom in glasbenim življenjem v Kamniku.

⁵¹ *Johann Joachim Quantzens, Königl. Preußischen Kammermusikus, Versuch einer Anweisung die Flöte traversiere zu spielen mit verschiedenen zur Beförderung deß guten Geschmacketes in der praktischen Musik dienlichen Anmerkungen begleitet, und mit Erläutert: Nebst XXIV. Kupferstafeln* (Berlin: bey Johann Friedrich Boß, 1752). Novo mesto, Frančiškanski samostan, Mus. 318. Ohranjen je samo notni del, ki je bil očitno bolj uporaben.

⁵² *Versuch einer gründlichen Violinschule, entworfen und mit 4. Kupfertafeln sammt einer Tabelle versehen von Leopold Mozart* (Augsburg: Verlag des verfassers, 1756). Komenda, Knjižnica Petra Pavla Glavarja, IX2, V33. Poleg Mozartove violinske šole je v knjižnici ohranjena tudi izdaja maš z rekvijemi Lamberta Krausa, prav tako iz 18. stoletja. Glavar je v Komendi dal zgraditi tudi šolo, v kateri je učil skladatelj Jakob Zupan, in zanimivo je, da značilni rokopis, s katerim sta popisana dva dodatna lista v glasovnih zvezkih Krausovih maš, najdemo tudi na več muzikalijah, hranjenih v Novem mestu. Gl. Faganel, »Glasbeni repertoar na Slovenskem v 18. stoletju«, 119–120. Na povezavo pa morda kaže tudi omenjeno lastništvo Jožefa Zupana (morda sin Jakoba), zgoraj omenjenega Muffatovega tiska. Prim op. 50, zgoraj.

Slika 5: Notranja naslovnica šole za prečno flavto Johanna Joachima Quantza, tiskane v Berlinu 1752 z rokopisnim zaznamkom iz leta 1755, da ga uporabljajo frančiškanski glasbeniki. Frančiškanski samostan Novo mesto, Knjižnica, Mus. 318 (z dovoljenjem).

igre na flavto, prirejene na osnovi Quantzove metode, ki jo je leta 1788 v bližnjem Gradcu izdal Franz Anton Schlegel,⁵³ in violinska šola za »samopoučevanje« Johanna Adama Hillerja, prav tako tiskana v Gradcu leta 1795, gre pa za ponatis leipziške izdaje iz leta 1792.⁵⁴ Izvod Hillerja je verjetno kupil prvi lastnik, grof Jožef Thurn in Valsassina, ki je bil rojen v Celju 1771 in je umrl v Ljubljani 1829, bival pa je po poroki na gradu Krumperk pri Ljubljani.⁵⁵ Podatek lepo potrjuje dejstvo, da je igranje na glasbila dejansko še vse do konca 18. stoletja sodilo v obvezni del plemiške in pozneje tudi meščanske vzgoje, kot jo je priporočal še leta 1659 v svojem priročniku tudi ljubljanski pisar Adam Sebastian von Sietzenheimb, ki na strani 301 svojega priročnika izrecno zapiše, naj se plemiči »vestno urijo v vsakršni vokalni in instrumentalni glasbi«.⁵⁶

⁵³ *Gründliche Anleitung die Flöte zu spielen, nach Quanzes Anweisung; hrsg. von Franz Anton Schlegel.* (Graz: J. G. Weingard und Franz Ferstl, 1788). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, [izvod je zabeležen v listkovnem katalogu Glasbene zbirke s pripisom, da je v fondu Federalnega zbirnega centra in še ni katalogiziran; trenutno ga ni mogoče najti]. Höfler in Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*, 192.

⁵⁴ *Anweisung zum Violinspielen für Schulen und zum Selbstunterrichte: nebst einem kurzgefasstem Lexicon der fremden Wörter und Benennungen in der Musik, entworfen von Johann Adam Hiller* (Grätz: Trötscher, 1795). Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Glasbena zbirka, inv. št. 1353/1957. Höfler in Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*, 84. Izvod je bil prvotno v zasebni lasti, saj ima na naslovnici in zadnjem listu ime verjetno prvega lastnika: »Joseph Graf von Thurn und Valsassina«. Sicer pa je izvod v Federalni zbirni center prišel iz Manutanijeve zasebne knjižnice. Več o vsebini priročnika gl. poglavje »Razvoj violinizma na Slovenskem v 18. stoletju« v doktorski disertaciji *Razvoj violinizma na Slovenskem do začetka druge svetovne vojne* Maruše Zupančič (v pripravi). Navajam z dovoljenjem avtorice in se ji za to lepo zahvaljujem.

⁵⁵ Za podatke se najlepše zahvaljujem dr. Mihi Preinfalku.

⁵⁶ *Neubeglänzter Zucht-Spiegel der Adelichen Jugend: klärllich entwerffend wie die Edle Jugendt von jhren Wiegen-Jahren, biss zur anrückender reiffen Mannbarkeit mit schönen Tugenden Seelen-Erspiesslich geziert [...] auss unterschiednen Geist- und Weltlichen Lehrreichen Verfassern, vmd theils eygnen müglichsten Nachsinnen, in vnser Teutsch-gebundne Helden-Sprach,*

Tartini sicer ni sam izdal kakega učbenika za violinsko tehniko, je pa zanesljivo bil eden od pomembnejših violinskih pedagogov. Nekaj navodil za igranje in držo loka, ki jih je v pismu poslal svoji učenki Maddaleni Lombardini,⁵⁷ je bilo pozneje natisnjenih, krožil pa je tudi rokopisno ohranjeni traktat o okraševanju, ki ga je zapisal eden od njegovih učencev.⁵⁸ To razpravo je – seveda brez navedbe resničnega avtorja – tako rekoč dobesedno v svojo knjigo vključil Leopold Mozart⁵⁹ in tako je na nek način tudi Tartinijeva »violinska šola« posredno že v 18. stoletju dosegla naše kraje.

Iz zadnjih desetletij 18. stoletja je tudi zanimiv in grafično lepo opremljen v Benetkah tiskani glasbeni priročnik Vincenza Paneraia, ki prinaša razlago najosnovnejših glasbenih pojmov in prikaz lestvic za celo vrsto glasbil, tako godala kot pihala.⁶⁰ Priročnik, tiskan na vsega skupaj 12 straneh, se je ohranil v Kopru v stolnem glasbenem fondu. Izvod sicer ne navaja avtorja, je pa le-tega bilo mogoče identificirati po sorazmerno številnih drugih ponatisih istega dela, ki je moralo nastati pred letom 1650.⁶¹ Tisk prav tako ne navaja letnice. Glede na ostale tiske tega priročnika ter znani opus tiskarja Antonia Zatte sklepam, da gre za tisk iz desetletja med 1670 in 1780.⁶² Ne samo veliko ponatisov tega kratkega dela, temveč tudi rokopisni zaznamki v na primer koprskem izvodu, na zadnji strani pri prikazu lestvic za violiniste, kažejo na veliko uporabnost in potrebo po tovrstnih pomagalah za pridobivanje glasbenega znanja.

Prav zato ne preseneča dejstvo, da so glasbeni priročniki iz zadnjih dveh kategorij tisti, ki so doživeli tudi rokopisne prepise, saj so bili med vsemi dejansko neposredno najbolj »uporabni«. Žal pa je dokumentov tega tipa na Slovenskem ohranjenih izjemoma malo in dva izstopajoča primera sta iz novomeškega Frančiškanskega samostana, *Compendium cantus choralis*, učbenik gregorijanskega korala iz druge polovice 18. stoletja⁶³ in priročnik za igro na glasbila s tipkami s teoretičnim uvodom v obliki dialoga med učencem in učiteljem ter drugim praktičnim delom z vrsto primernih skladb *Fundamenta zu dem Clavier oder Orgel*, prav tako iz druge polovice 18. stoletja.⁶⁴ Oba

treulich zusammen gezogen [...] durch Adamen Sebastian von Sietzenheimb (München: smozaložništvo pri tiskarju Johannu Wilhelmu Schellu, 1659). Konsultirani izvod hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Na str. 310: »[S]ich in allerhand Vocal- vnd Instrumentalischen Musicen trefflich zuüben.«

⁵⁷ Gl. op. 74 in 75, spodaj.

⁵⁸ *Regole per imparare a suonare bene il Violino, col vero fondamento di saper sicuramente tutto quello, che si fa; buono ancora a tutti, quelli che esercitano la Musica siano Cantanti, o Suonatori date in luce dal celebre Sigr.: Giuseppe Tartini per uso di chi avrà volontà di studiare copiate da Giovanni Francesco Nicolai suo Scolaro*. Benetke, Biblioteca Musicale del Conservatorio di Musica «Benedetto Marcello», ms. 323. Gl. Pierluigi Petrobelli, »Gli studi e le ricerche su Giuseppe Tartini dal 1935 a oggi,« v: *Giuseppe Tartini in njegov čas*, ur. Metoda Kokole (Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1997), 9–16: 14.

⁵⁹ Pierluigi Petrobelli, »La scuola di Tartini in Germania e la sua influenza,« *Analecta Musicologica* 5 (1968), 1–17; Petrobelli, *Tartini, le sue idee e il suo tempo* (Lucca: Libreria Musicale Italiana, 1992), 81–100.

⁶⁰ [Vincenzo Panerai], *Principi di musica, nei quali oltre le antiche, e solite Regole vi sono aggiunte altre figure di Note, schiarimento di chavi, scale dei Tuoni, Lettura alla Francese, Scale semplici delle Prime Regole DEL CIMBALO, VIOLINO, VIOLA, VIOLONCELLO, CONTRABASSO, OBOE, E FLAUTO* (Venezia: Antonio Zatta [sic], [pred 1780]). Koper, Škofijski arhiv Koper, Kapiteljski arhiv, GA XXIV/3.

⁶¹ Pri identifikaciji sem uporabila na spletu dostopen katalog knjig o glasbi do leta 1800, ki ga je leta 1913 izdala Library of Congress v Washingtonu. Julia Gregory, *Library of Congress: Catalogue of Early Books on Music; Before 1800* (Washington: Library of Congress, 1913), <http://ia600309.us.archive.org/27/items/catalogueofearly00libriaal/catalogueofearly00libriaal.pdf> in skenirane izvede, objavljene na spletnih straneh, dostopnih preko www.worldcat.org.

⁶² O Zatti gl. spletno enciklopedijo *Treccani.it: Enciclopedia Italiana* na: <http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-zatta/>. Antonio Zatta je bil med glavnimi tiskarji Goldonijevih in Metastasijevih gledaliških del. V RISM B/VI (gl. op. 6, zgoraj) je datiran ok. 1790, kar se po najnovejših podatkih zdi prepozno.

⁶³ *Compendium cantus choralis*. Novo mesto, Frančiškanski samostan, Mus. 501.

⁶⁴ *Notenbuch [?] die Fundamenta zu dem Clavier oder Orgel enthalten*. Novo mesto, Frančiškanski samostan, Mus. 511.

Slika 6: Naslovnica Hillerjeve violinske začetnice, tiskane v Gradcu 1795, v katero se je podpisal grof Jožef Thurn in Valsassina iz Ljubljane. Narodna in univerzitetna knjižnica, Glasbena zbirka, inv. št. 1353/1957 (z dovoljenjem).

Slika 7: [Vincenzo Panerai], Principi di musica, tiskani med 1770 in 1780 v Benetkah. Naslovnica in str. 10 z rokopisnimi dodatki. Škofijski arhiv Koper, Kapiteljski arhiv, GA XXIV/3 (z dovoljenjem).

priročnika sta bila v zadnjem letu v okviru uvodoma omenjenega raziskovalnega projekta v celoti transkribirana, prevedena in pripravljena za objavo v obliki elektronskih izdaj. Študije o priročnikih pripravljata Jurij Snoj o latinskem compendiju in Radovan Škrjanc o priročniku *Fundamenta*.⁶⁵

V Kopru se je ohranil še en zanimiv rokopis, ki bi utegnil datirati še v 18. stoletje, in sicer priročnik glasbene teorije od osnov do principov koralnega petja.⁶⁶ V Pokrajinski arhiv Koper je prišel iz družinskega fonda koprške plemiške družine Grisoni Sabini, tja pa verjetno iz benediktinskega samostana v Dajli konec 18. stoletja, ko so bili razpuščeni številni cerkveni redovi. Gre za podoben, a vendarle bistveno drugačen tip pripomočka za učenje koralnega petja, kot je novomeški *Compendium*. Koralno petje je bilo v času nastanka rokopisa specifična vrsta liturgičnega petja, ki je bila v liturgiji (predvsem v samostanih) v 18. stoletju še vedno močno prisotna. Učbenik razlaga koralno glasbo tudi z izhodišči glasbe svojega časa in okolja, zato nemalokrat prepleta in spaja glasbene termine, ki izhajajo iz različnih časovnih obdobj. Obravnavani pojmi so skozi celoten učbenik sproti ponazorjeni s praktičnimi primeri, obenem pa so

⁶⁵ Radovan Škrjanc, »O času in kraju nastanka ter avtorstvu novomeškega rokopisa *Noten-Buch vorinnen die Fundamenta zu dem Clavier oder Orgel enthalten*,« *De musica disserenda* 7, št. 1 (2011), (v pripravi) in Škrjanc, »Relativnost in funkcijska vrednost zgodovinskega interpretiranja glasbe na primeru novomeške *Fundamenta*,« v tej številki *Muzikološkega zbornika*.

⁶⁶ Koper, Pokrajinski arhiv, fond 300 (Družinski fond Grisoni Sabini), t.e. 57).

jim dodane tudi različne vaje (npr. vaje za intervalne skoke), s čimer učbenik presega zgolj teoretsko naravnost in se usmerja v prakso. Številna korigirana mesta nakazujejo, da učbenik ni dobesedni prepis nekega drugega tiska ali rokopisa, temveč je po vsej verjetnosti – tudi če je črpal iz katerega drugega vira – avtorsko delo do sedaj neznanega pisca. Učbenik razlaga koralno glasbo tudi z izhodišča glasbe svojega časa in okolja, zato nemalokrat prepleta in spaja glasbene termine, ki izhajajo iz različnih časovnih obdobj.⁶⁷

Slika 8: Rokopisni Compendium cantus choralis, začetni folij. Frančiškanski samostan Novo mesto, Knjižnica, Mus. 501 (z dovoljenjem).

Prav tako v Kopru, v Osrednji knjižnici Srečka Vilharja naj bi se nahajal še en učbenik glasbene umetnosti in petja, in sicer rokopisni *Trattatello dell'arte del sono e del canto teorico e pratico composto da Luigi Biscontinini*, a ga ni mogoče več najti. Tudi o avtorju trenutno ni mogoče najti podatkov, tako da je datacija zelo nezanesljiva.⁶⁸ Nezanesljiva pa je tudi predpostavka, da je mali italijanski rokopisni priročnik o osnovah koralnega oz. gregorijanskega petja, ki ga danes hrani Glasbena zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, napisan ali prepisan še v 18. stoletju.⁶⁹ Ker je delo knjižnici daroval

⁶⁷ Z rokopisom se v okviru projektnega dela ukvarja Katarina Šter. Gl. razpravo »Mojster ima veliko mujo, inu poterpeshlivost: rokopisni učbenik o osnovah glasbene teorije in koralnem petju iz Pokrajinskega arhiva Koper,« v tej številki *Muzikološkega zbornika*.

⁶⁸ Höfler in Klemenčič, *Glasbeni rokopisi in tiski*, 54. Gl. tudi Helena Gardina, »Glasbena dediščina in njeni ustvarjalci,« v: *Musica aeterna est: glasbeno življenje slovenskih obalnih mest do 19. stoletja*, ur. Vlasta Beltram (Koper: Pokrajinski muzej, 2006), 37–56: 43. Zadnja avtorica ugotavlja, da dela v knjižnici ni več mogoče najti. Avtorja prvonavedenega kataloga pa navajata še ime »Rosa Sindici«, vendar ni jasno, ali gre za lastnico, prepisovalko ali kako drugo osebo.

⁶⁹ *Principij per il Canto Fermo, Gregoriano*. Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Glasbena zbirka, inv. št. 2789/1955.

še leta 1951 zasebnik⁷⁰ in v njem ni nobenih zaznamkov ali drugih indicev o prejšnjem lastniku, je tudi o rabi tega dela na Slovenskem v 18. stoletju težko govoriti. Je pa to delo zanesljivo samo še en dokaz več za predpostavko o veliki potrebi takih spisov in vaj za cerkveno petje še vse 18. stoletje in naprej.

Da pa so se posamezni glasbeniki in tudi glasbeni amaterji višjih slojev glasbenih večšin dejansko učili, nam dokazuje tudi vrsta fragmentarnih beležk. Večinoma jih najdemo med fondi glasbenih rokopisov, na slučajni prazni strani ali »prostem« notnem črtovju,⁷¹ včasih pa nas preseneti tudi zapisek v zasebni »knjižici za vse«, kot je ohranjeni vezani rokopis, ki ga pod št. 272 danes hrani Rokopisna zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

V usnje vezana knjižica prečnega oktavo formata je na notranji naslovni strani datirana z letnico 1692, čeprav je vsebina na skupaj 138 folijih verjetno nastajala tudi še v naslednjih letih. V celoti je to zelo zanimiv rokopis z vrsto vsebinsko raznorodnih zapisov, med katerimi je razpršenih tudi nekaj sklopov glasbenih beležk. Najprej sta dve tridobni skladbici za glasbilo s tipkami, potem so na petih straneh zabeleženi vsi trije glasovi še neidentificirane tristavčne trio sonate (s stavki Gavotte, Sarabanda, Allemanda) in nazadnje še sklop plesnih stavkov za violino in nekaj morda tudi za flavto (verjetno gre za ples, ki so jih igrali za dejanske domače plesne prireditve) ter med temi fragmenta osnov za igranje generalnega basa in prečne flavte.⁷² To so štiri strani z osnovnimi šiframi akordov za izvajanje generalnega basa, naslovljene »fundamenta organisi«, in stran, namenjena »Fundamentum Fistulae di francesi«.⁷³ Očitno gre v zadnjem primeru za zanimivo in zgodnje poimenovanje prečne flavte, kar pomeni, da je bil lastnik resnično na tekočem z novostmi v glasbenem svetu, na kar sicer kažejo tudi številni tedaj modni francoski plesi. Gre za črkovno poimenovano lestvico, tri takte razloženih akordov in tri takte krajše melodije.

Posebno poglavje so seveda tudi številni fragmenti glasbenoteoretskega in filozofskega spekulativnega razmišljanja Giuseppa Tartinija, ki so ohranjeni v Piranu. Med njegovo korespondenco se je ves čas hranil tudi izviren slavnega pisma z didaktičnimi napotki za lokovanje, ki ga je avtor naslovil na svojo učenko Maddaleno Lombardini.⁷⁴ Zanimivo je, da je prav Hiller, katerega priročnik za igranje na violino se je uporabljal tudi na Slovenskem ozemlju, leta 1784 to pismo prevedel v nemški jezik.⁷⁵

⁷⁰ Na notranji platnici je zabeleženo, da gre za »Dar tov. Prunka Jož.« z dne 21. 2. 1951.

⁷¹ Večinoma gre za lestvice s poimenovanjem posameznih tonov, šifre za izvajanje akordov generalnega basa (od osnov do vedno bolj zapletenih rešitev), pa tudi kratke tehnične in druge vaje. Primeri takih fragmentov so bili najdeni v vseh bolj raziskanih glasbenih fondih, tako na primer v rokopisih Frančiškanskega samostana v Novem mestu (Mus. 101 in 110), Kapiteljskega arhiva Novo mesto (Mus. 63) in številnih rokopisih v Škofijskem arhivu v Kopru.

⁷² Zapisovalec, se zdi, je bil en sam, čeprav je pri zapisu na nekaterih mestih zelo hitel in je notacija površna. Verjetno gre sicer za prepise, ki so nastali priložnostno za takojšnjo praktično uporabo, za razvedrilo, za učenje in lahko tudi za spremljavo plesa. Na foliju 73 je pod partituro za glasbilo s tipkami sicer pripis z imenom Janez Baptist Krašovic, duhovnik, za katerega bo potrebno še ugotoviti, ali je bil morda prepisovalec, izvajalec ali celo avtor zapisa. Vsekakor ni bil lastnik beležnice, sicer bi bil verjetno naveden na kakem vidnejšem mestu, kot je stran sredi notnih beležk.

⁷³ Osnove generalbasa so na folijih 58v–60r in fragment za prečno flavto na foliju 65r.

⁷⁴ Čeprav je pismo s skladateljevo zapuščino prišlo v Piran, kjer se hrani še danes, ni imelo neposrednega vpliva na lokalno glasbeno življenje. Gl. Pucer, *Inventar zbirke*, 39.

⁷⁵ Gl. poglavje »Razvoj violinizma na Slovenskem v 18. stoletju« v doktorski disertaciji *Razvoj violinizma na Slovenskem do začetka druge svetovne vojne* Maruše Zupančič (v pripravi). Navajam z dovoljenjem avtorice in se ji za to lepo zahvaljujem.

Zaključne ugotovitve

Na podlagi zbranih podatkov je bilo ugotovljeno, da po pričakovanju največje število glasbenoteoretskih in pedagoških spisov iz tega časa hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Provenienca teh virov – če jo je bilo mogoče ugotoviti – pa nadalje potrjuje hipotezo o namenih in rabi posameznih tipov spisov in priročnikov o glasbi. Teoretsko spekulativna in enciklopedična dela prihajajo iz knjižnic cerkvenih ustanov (na primer *Musurgia universalis* iz ljubljanskega jezuitskega kolegija), ki so sicer logično posedovale tudi priročnike za osvajanje koralnega petja (na primer Schonslederjevo delo *Architectonicae musices universalis* iz ljubljanskega avguštinskega samostana ali pa Guidettijev *Directorium chori* verjetno iz jezuitskega kolegija), včasih tudi priročnike za igranje na glasbila, v prvi vrsti seveda orgle, torej je šlo predvsem za navodila, kako se izvaja generalni bas, medtem ko iz zasebnih fondov značilno izhajajo učbeniki za igro na glasbila, kot je na primer Hillerjeva violinska začetnica.

Precej glasbenoteoretske in didaktične literature se nahaja tudi v arhivu novomeškega frančiškanskega samostana, in sicer trije tiski, priročniki za osvajanje večšin v petju, igri na orgle in igranju na prečno flavto, ter dva dragocena rokopisna priročnika za koralno petje in začetnico za igranje na glasbila s tipkami. Kar trije zanimivi tiski so že od 18. stoletja dalje na policah Semeniške knjižnice v Ljubljani in dva kažeta na povezavo donatorjev, članov ljubljanskih znanstveno-umetniških akademij zgodnjega 18. stoletja z glasbenim življenjem v takrat prvorazrednem središču Bologni. Ti Priročniki so se zagotovo uporabljali že v obravnavanem dolgem 18. stoletju na ozemlju današnje Slovenije.

Enako velja tudi za violinsko šolo Leopolda Mozarta v Glavarjevi knjižnici v Komendi pri Kamniku ter izvode posebnih redovnih učbenikov koralnega petja iz Frančiškanskega samostana v Ljubljani in Minoritskega samostana v Piranu, pa tudi splošno glasbeno začetnico, ki jo hrani Škofijski arhiv Koper. Skoraj zagotovo pa se lokalno ni uporabljal Tartinijev *Trattato di musica*, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Koper oz. njegova enota v Piranu v okviru t. i. Tartinijeve zbirke, medtem ko je rokopisni prepis ali delo o petju in koralnem petju prav tako iz Pokrajinskega arhiva Koper skoraj zagotovo nastalo v danes slovenskem Primorju.

Analiza, izvedena na modelu zbranih del, je pokazala, da se je glasbena izobrazba v obravnavanem obdobju dejansko odvijala na več ločenih načinov: deloma teoretično v okviru šolskih programov cerkvenih ustanov, saj univerze ta prostor tedaj še ni imel, predvsem pa so se prav tako v cerkvenih ustanovah urili v praktičnem petju, potrebnem za izvajanje liturgije, torej v koralnem petju. Pri osvajanju tega znanja so se, sodeč po vsebini priročnikov, ponavadi izobrazili tudi v vsaj najosnovnejši glasbeni teoriji. Tudi pripomočki za urjenje v izvajanju generalnega basa na orglah so bili precej uporabljani, saj je bilo to znanje v 17. in 18. stoletju ključnega pomena za izvajanje tako duhovne kot tudi posvetne glasbe. Številčno prednjačenje teh učbenikov dokazuje, da je bil prav generalni bas dejanski skupni imenovalac obravnavanega obdobja.

Glasbeno pa so se seveda urili tudi posamezniki, predvsem višjih stanov, ki so za to najemali domače učitelje, kot priporoča Lorenzo Penna. Glasbeno izobraževanje v igri na glasbila so bolj nadarjenim učencem nudile tudi nekatere cerkvene izobraževalne

ustanove, predvsem jezuitski kolegij (za druge po vzgoji znane redovne ustanove na Slovenskem, predvsem ljubljanske uršulinke,⁷⁶ pa tudi od 17. stoletja dalje dokumentirano glasbeno aktivne dominikanke iz Marenberga v Dravski dolini,⁷⁷ žal ta trenutek za čas 17. in 18. stoletja še ni na voljo ustreznih podatkov o njihovih pedagoških pripomočkih), kjer pa je pouk potekal v smislu ponavljanja in posnemanja bolj izkušenih glasbenikov in vaj. Ponekod so učenci lahko sami izbirali glasbila, če so bila seveda v skladu s potrebami muziciranja v okviru ustanove, in nekateri kolegiji so za glasbeni pouk po vsej verjetnosti najemali tudi posebne zunanje učitelje.⁷⁸ Med glasbili, za pouk katerih so vsaj učitelji uporabljali tudi posebne priročnike, so orgle oz. glasbila s tipkami, violina in prečna flavta. To stanje poleg obravnavanega ohranjenega primarnega gradiva potrjuje tudi knjigotrška ponudba v 18. stoletju. Predvsem je zgovoren seznam ljubljanskega knjigarnarja Mihaela Prombergerja iz leta 1776, ki poleg vrste muzikalij ponuja tudi nekatere učbenike, ki pa žal zaenkrat še niso bili odkriti med lokalno ohranjenimi tiski.⁷⁹

Na podlagi sedaj znanih del lahko ugotovljamo tudi nekatere spremembe v času od okoli 1650 pa do konca 18. stoletja, na primer v jeziku razprav. Medtem ko so vsa dela filozofska, teoretsko ali splošno opisnega značaja vsaj v 17. stoletju izključno pisana v učeni latinščini, so za razliko dela, namenjena dejanskemu pouku praktičnih veščin, od konca 17. stoletja dalje pisana v jezikih, ki naj bi jih bralec oz. uporabnik zagotovo bolje obvladal, v italijanščini in pozneje v nemščini. V 18. stoletju so izvirno latinsko pisana dela tudi prevajali. Zanimivo je, da na Slovenskem niso nabavljali prevodov, temveč so se ohranila kar dela v izvirknih. To samo potrjuje visok nivo jezikovnega znanja med cerkvenim in posvetnim visokim slojem.

V 18. stoletju je zaznati tudi porast začetnic za osvajanje instrumentalnih veščin, ki kaže na dokončno izvijanje iz starejše tradicije ustnega izročila in učenja neposredno s posnemanjem učitelja ali mojstra glasbenika. Tudi ohranjeni repertoar tega časa pokriva ves spekter uvajanja v glasbeno poustvarjalnost, od muzikalij s tehničnimi vajami in postopno zasnovanimi skladbami ter na primer zbirkami kadenc do virtuoznega repertoarja, kar je bila dobra osnova za razvoj glasbenega šolstva v sodobnem pomenu besede od začetka 19. stoletja dalje.

⁷⁶ Uršulinska kronika poroča, da so vse od ustanovitve na začetku 18. stoletja uršulinke gojile koralno petje, in med specialnimi predmeti so v okviru svoje dekliske šole poučevale tudi glasbo. Med redovnicami so bile številne označene kot glasbenice. Gl. Ivan Platovnjak, »Duhovnost uršulink na Slovenskem,« v: *Tristo let ljubljanskih uršulink: zgodovina samostana, njegovih šol in kulturnih dejavnosti*, ur. Marija Jasna Kogoj (Ljubljana: Družina, 2002), 137–162: 151 in Tatjana Hojan, »Uršulinske šole od prihoda do leta 1945,« v: *Tristo let ljubljanskih uršulink: zgodovina samostana, njegovih šol in kulturnih dejavnosti*, ur. Marija Jasna Kogoj (Ljubljana: Družina, 2002), 163–174: 165.

⁷⁷ Gl. Darja Koter, »Glasba za pihala, izdelovanje glasbil in instrumentalna dediščina na Slovenskem v evropskem okviru,« v: *Zbornik Pokrajinskega muzeja Ptuj* (Ptuj: Pokrajinski muzej, 2003), 1:126–137: 127.

⁷⁸ Gl. npr. Tomaž Faganel, »Glasbeno delo v ljubljanskem kolegiju: poskus prikaza ustroja in njegove vsebinske zasnov,« *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773)*, ur. Vincenc Rajšp, Redovništvo na Slovenskem 4 (Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, 1998), 229–233: 231.

⁷⁹ Seznam je objavljen v: Dragotin Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1959), 2:336–337 (v opombi 3).

SUMMARY

Although music education of the past forms an important and integral part of the European history of music in general, not all of its various aspects have yet been systematically studied and evaluated. Especially, the question of how music was taught and learned in the past still need to be investigated, and primary materials collected and assessed. In the belief that primary sources from the periods prior to 1800 were meagre, such investigations have until now been rare in Slovenian musicological studies of the national musical heritage. This lacuna is now to be filled, thanks to a current research project dealing initially with primary materials in the form of didactic manuals from the 'long' eighteenth century.

To answer the many questions about what, how, when, who, why, etc. music was understood and learned in the past, we need first to classify the actual sources, which comprise a variety of writings on music ranging from those of a theoretical nature, such as were intended only for general intellectual consumption and were not compulsory for a practical musician, to ones giving clear instruction and containing exercises aimed at increasing practical skill in singing or playing an instrument.

The aim of this article is to provide information on the presently known sources of this type in Slovenia, and on the basis of the collected materials to offer a model for classification according to the actual purposes of these works. At the present stage of the research, 25 titles of printed works on music dating from around 1650 to 1800 have been identified. Taking also into account duplicate copies or reprints of the same works, we have a corpus of 31 printed volumes plus five manuscript works (not counting here the numerous manuscript fragments of music theory or exercises) to consider. These volumes considered in the study, which were most probably already used in the area of present-day Slovenia in the eighteenth century, are now held by eight different Slovenian libraries and archives. Many of the consulted prints have manuscript annotations and contain the name of their first owner or user. Future research will undoubtedly add other locations and works to the present list.

The materials have been divided into three broad groups. The first group comprises speculative theoretical literature and general encyclopaedic works on various aspects of music. These works – for example, Kircher's *Musurgia universalis*, Tartini's *Trattato di musica* – were mostly academic and not

used by practical musicians. To the second group I have assigned various didactic music textbooks, manuals on counterpoint and other compositional techniques, and performance guides. Most of the ten examples date from the seventeenth century but remained in use at least until the mid-eighteenth century. Such were, for example, the manuals by Schonsleder, Bononcini, Berardi and Penna. Three of these were published in Bologna – which is rather indicative, since the Bolognese academic institutions were direct models for the formation of similar societies in Ljubljana, including the musical *Academia philharmonicorum* founded in 1701. Bononcini and Penna are indeed preserved in the Baroque Seminary library within the collection of books donated by members of the Ljubljana academies in the first decade of the eighteenth century. There are examples of Fux's *Gradus ad Parnassum* and Marpurg's *Handbuch bey dem Generalbasse und der Composition* in the National and University Library in Ljubljana, to mention two of the most salient examples from the eighteenth century.

In the third group are placed practical manuals, which sometimes also have theoretical introductions and generally also include some discussion of the rudiments of music. I have divided this group into two categories according to the intended users. The first one comprises plainchant manuals. Such manuals can be general, like Guidetti's *Directorium chori*, which is preserved in two examples that were in use well into the eighteenth century, or more specialized – intended for members of specific monastic orders such as the Franciscans (both Observants and Minorites) and the Dominicans. To the other category belong methods of singing and training on various instruments, notably keyboard, violin and flute. As expected, the surviving prints of this type mostly originated from private libraries of members of the indigenous nobility. In addition to first editions of the famous treatises by Leopold Mozart and Johann Joachim Quantz, some works by their imitators were known locally.

Evidence for the local use of a number of music manuals comes especially from the five manuscript copies found in Koper, Ljubljana and Novo mesto. These are all anonymous and datable roughly to the second half of the eighteenth century.

The present survey shows that musical knowledge was acquired in many different ways: in specific institutions, from private teachers or through independent study. The sheer number of manuals including instruction on how to perform basso continuo merely confirms the fact that this was

indeed the *fil rouge* of music in the seventeenth and eighteenth centuries. Also indicative is the gradual shift in the language of books on music from predominantly Latin in the earlier centuries to Italian and also German. As would be expected in the geographical area of present-day Slovenia,

the readers used texts in the original languages rather than in translation. The variety of musical skills and knowledge gained through the surviving manuals was indeed a good foundation for the gradual development of musical education in later periods.